

La pagesia catalana: sociabilitat, politització, mobilització i ciutadania (1870-1939)*

Ramon Arnabat, Montserrat Duch i Antoni Gavalrà**
Grup d'Investigació ISOCAC (Universitat Rovira i Virgili)

Rebut 18 maig 2019 · Acceptat 20 octubre 2020

RESUM

El text que es presenta combina recerca i divulgació de llarg recorregut, en un format de vasos comunicants que es complementen per oferir una comprensió global. L'aportació analitza la configuració i les vicissituds de la pagesia durant la consolidació de les relacions socials capitalistes en el camp català (1870-1939) i els conflictes de la pagesia al voltant de la distribució de l'excedent agrari i l'«economia moral» camperola radicalment qüestionada pel capitalisme agrari. També s'analitza la formació de la pagesia catalana com a col·lectiu social, amb una identitat pròpia, mitjançant la sociabilitat, la politització i la mobilització que va convertir els pagesos en ciutadans, primer de fet i després de dret, en un llarg i complex procés que passa per l'adopció de formes diverses d'associació i sociabilitat al voltant de les cultures polítiques del republicanisme, l'anarquisme, el socialisme i el catolicisme.

PARAULES CLAU: història social catalana, sociabilitat agrària, associacionisme de classe, cooperativisme/sindicalisme

LA PAGESIA CATALANA ENTRE 1870 I 1939

Durant l'últim terç del segle XIX i el primer del XX es consolida en el camp català la propietat privada de la terra i les relacions socials capitalistes esdevenen hegemòniques, fet que accelera el procés de diferenciació social de les comunitats rurals entre un reduït grup de pagesos benestants i un ampli i heterogeni col·lectiu de petits camperols. Al llarg d'aquest període, l'explotació familiar pagesa es va mostrar compatible amb el capitalisme agrari, això sí, a costa de la seva autoexplotació.

L'eix dels conflictes camperols va ser la distribució de l'excedent agrari, de manera que la confrontació va girar sempre al voltant de com s'assumien els costos i es repartien els beneficis de la producció agrària. No va ser menor, però, el conflicte al voltant de l'«economia moral» pagesa, que estava sent radicalment qüestionada pel capitalisme agrari.¹ El sentiment d'injustícia, provocat per la redefinició capitalista de les relacions socials, culturals i econòmiques al camp, va esperonar la sociabilitat, la mobilització i la politització camperola a Catalunya. I van ser els «petits camperols» (petits propietaris, parcers, rabassaires i jorna-

lers) els que van protagonitzar les cada vegada més radicalitzades lluites socials en el món rural català, en un procés paral·lel de formació dels pagesos com a ciutadans.²

Entre 1870 i 1939 van canviar les formes de mobilització i d'organització de la petita pagesia i el protagonisme dels seus diversos sectors. El nou associacionisme pagès català va intentar fonamentar-se en l'autoorganització, sovint al marge del control dels propietaris i/o de l'Església catòlica, i amb vincles amb el món urbà i les noves cultures polítiques (republicana, anarquista, socialista o comunista). Aquest nou associacionisme es va desenvolupar en quatre grans direccions: els socors mutus de previsió social davant la malaltia i la mort, el cooperativisme per controlar la producció i el consum, les societats culturals i recreatives per gestionar l'oci i la cultura i les organitzacions sindicals per enfrontar-se als grans propietaris i a l'estat burgès. A més, la pagesia catalana va participar cada vegada més en diversos projectes polítics, de forma paral·lela a la seva presa de consciència ciutadana i a la politització, de manera que va augmentar la seva relació amb els poders locals, econòmics, polítics, socials i culturals.³

L'ASSOCIACIONISME DE LA PAGESIA CATALANA CONTEMPORÀNIA (1870-1899)

A partir dels anys setanta del segle XIX s'inicià l'organització autònoma dels pagesos catalans. Primer, entre 1870 i 1873, mitjançant la formació de Seccions de Treballadors

* Aquest text forma part del projecte «Sociabilidades de construcción de la ciudadanía en Cataluña (1868-1939)» finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España (HAR2014-54230) i adscrit al grup de recerca consolidat ISOCAC de la Universitat Rovira i Virgili.

** **Adreça de contacte:** Grup de Recerca ISOCAC, Universitat Rovira i Virgili. Facultat de Lletres, Avinguda Catalunya, 35, 43002 Tarragona. Tel.: +34 977559737. E.mail: ramon.arnabat@urv.cat

del Camp en 65 municipis, adherides a la Unió de Treballadors del Camp (UTC) i, a través d'ella, a la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (FRE-AIT) d'orientació anarquista. Però, tot i els esforços de la FRE-AIT per organitzar els treballadors del camp en una sola Unió, molts es van alinear i es van organitzar amb els republicans federals.⁴

La majoria dels pagesos organitzats, rabassaires i parcers, van dipositar moltes expectatives en la Primera República Espanyola (1873-1874). Expectatives que es van complir en un primer moment, en aprovar-se lleis que declaraven redimible el contracte de rabassa morta i d'altres. Tot i els nuls efectes pràctics d'aquestes normes, atesa la seva prematura abolició, van ser un avís per als propietaris, ja que, unides a tècniques que perllongaven la vida del cep, reforçaven els camperols rabassaires i els parcers en la seva confrontació amb la propietat.⁵

Superat el període repressiu postrepublicà, l'any 1882 es va formar a Rubí la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya (LVRC), que tenia vint-i-una seccions locals, majoritàriament a la província de Barcelona. El seu objectiu era unir els pagesos per aconseguir la millora dels contractes de conreu i fer front als judicis de desnonament que començaven a prodigar-se.

A finals de la dècada dels vuitanta i durant la dels noranta es van crear societats de caràcter reivindicatiu, «de resistència» i cooperatiu, com ara la Societat Agrícola de Valls (1888) o la Societat Agrícola de Barberà de la Conca (1894). Aquestes entitats, que es van implantar sobretot a les comarques tarragonines, van desenvolupar funcions diverses en defensa dels interessos camperols, de comercialització de la producció i de lluita contra els impostos de consums, sense oblidar les tasques culturals i formatives.⁶ Mentre que la LVRC va estar més relacionada amb el món republicà, les societats agrícoles ho van estar amb l'anarcosindicalisme.

La irrupció de la fil·loxera a Catalunya i la devastació de les vinyes (1879-1894) van provocar una greu crisi que va originar multitud de conflictes a les comarques vitivinícoles i va esperonar l'organització dels pagesos; així, es va iniciar un conflicte social que es va perllongar fins als anys trenta del segle xx.⁷ Els conflictes protagonitzats per diverses associacions camperoles durant l'última dècada del segle XIX van anar acompanyats d'accions col·lectives de confrontació, en negar-se els pagesos a satisfer les parts de fruits dels propietaris o disposats a lliurar-les en menor quantitat, mentre que els propietaris posaven en marxa processos de desnonament. En aquest context, els anarcosindicalistes van intentar refer les seves seccions de treballadors agrícoles i el maig de 1893 van crear a Barcelona la Unió Agrícola del Pacte Lliure (UAPL) mitjançant la Conferència de Treballadors del Camp amb assistència de tretze delegacions i on van acordar adherir-se al Pacte d'Unió i Solidaritat de la Regió Espanyola.

El sindicat que realment va quallar entre els pagesos catalans va ser la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (FTARE), també anomenada Federació

d'Obrers Agricultors de la Regió Espanyola (FOARE) i propera a la cultura republicanofederal. Entre 1893 i 1897, la FTARE va aconseguir reunir uns 30.000 pagesos organitzats en noranta-quatre societats agrícoles, majoritàriament a les comarques vitivinícoles del litoral i del prelitoral català. Els primers passos es van fer al Centre Obrer de Vilanova i la Geltrú el 1891, però no va ser fins al mes d'octubre de 1893 que la Federació va celebrar el seu primer congrés a la mateixa ciutat, amb cinquanta-quatre societats adherides i uns 26.000 pagesos federats. Les seccions locals portaven noms diversos; la Federació disposava d'una estructura comarcal autònoma, publicava *El Campesino* (1895-1897) i defensava l'acció conjunta amb altres organitzacions obreres. La Federació actuava també com una societat d'ajuda mútua i com a paraigua per a la prestació de serveis als socis, bàsicament de metges i mestres. La FTARE va aconseguir aglutinar bona part de la pagesia vitivinícola catalana durant l'última dècada del segle xx.⁸

El mes de febrer de 1895 va tenir lloc als locals del Centre Federal de Vilafranca del Penedès el segon congrés de la FTARE, al qual van assistir delegats de quaranta-sis seccions locals. En aquest congrés es va acordar l'adhesió als ideals socialistes formulats pel Partit Republicà Federal Espanyol en el seu manifest de l'any 1894, res estrany si tenim en compte que els tres principals dirigents de la FTARE pertanyien també al Comitè Comarcal del Partit Republicà Democràtic Federal. El mes de gener de 1896 es va celebrar al Vendrell el tercer congrés, al qual van assistir cinquanta-tres delegats que representaven trenta-tres seccions i uns 10.000 associats, és a dir, una tercera part dels que havien tingut en el moment més àlgid, el 1893. El quart i últim congrés es va celebrar també al Vendrell l'any 1897, en un moment de forta decadència de la Federació. D'aquí a finals de segle, pràcticament va deixar d'existir, encara que va continuar funcionant una Comissió Pericial a Vilanova i la Geltrú. No va desaparèixer, en canvi, la conflictivitat pagesa, ja fos protagonitzada per organitzacions camperoles o per accions col·lectives i individuals que seguien paràmetres més tradicionals.⁹

L'establiment del sufragi universal masculí el 1890 va afavorir la representació republicana al Congrés dels Diputats, tot i el sistema caciquista imperant durant la Restauració borbònica (1875-1923). Això, al costat de la postura favorable a la participació electoral adoptada per la FTARE, va possibilitar diverses victòries electorals dels republicans federals entre 1891 i 1895, tant en l'àmbit local com en el provincial i l'estatal. La creació dels centres republicans democràtics federals va ser paral·lela a la formació de seccions locals de la FTARE, de manera que el 1893 els republicans federals van guanyar les eleccions municipals en vint-i-quatre dels quaranta-set municipis de les comarques vitivinícoles de l'Alt i el Baix Penedès. I aquest mateix any, la candidatura a Corts de la Unió Republicana va vèncer en un total de cinquanta municipis catalans vitivinícoles dels districtes de Vilanova, el Vendrell, Vilafranca del Penedès i Tarragona-Reus-Falset.¹⁰

L'acció social i la política conflüen, de manera paral·lela a la politització dels pagesos catalans.

Amb la Llei d'associacions de 1887, l'associacionisme popular va experimentar una extraordinària expansió a Catalunya, la qual cosa va contribuir a la politització de la societat rural catalana i a la construcció d'una xarxa associativa que es va contraposar a l'hegemonia cultural i de classe dels propietaris i de l'Església catòlica.¹¹ A la pràctica, i més enllà de les divergències ideològiques, les associacions camperoles i les organitzacions anarquistes, republicanes i socialistes van estar molt interrelacionades entre 1870 i 1930. Dos van ser-ne els motius. En primer lloc, que els espais de sociabilitat en els pobles eren compartits, de manera que els pagesos en general i independentment de la seva opció política compartien els espais de sociabilitat, les mateixes societats recreatives i culturals, corals, ateneus, mútues, cooperatives, cafès i tavernes, barberies... I en segon lloc, que compartien determinats aspectes de la cultura política: anticlericalisme, federalisme, laïcisme, preocupació social, aposta per l'educació i la cultura o el lliure pensament...¹²

LA VIA SINDICAL (1900-1930/I)

A finals del segle XIX i principis del XX, els pagesos catalans es van sentir decebutos per diverses qüestions: caiguda dels preus agraris, sentiment d'explotació amb les noves tipologies de contractació, augment de les despeses corrents de producció, inestabilitat en l'explotació de la terra... Tot això es va traduir en l'exigència als propietaris d'un replantejament dels costos i dels beneficis. Per aconseguir-ho, van desplegar, durant les tres primeres dècades del segle XX, tres línies associatives: la camperola (sindicats agraris i cooperativisme), relacionada amb les cultures polítiques del republicanisme, l'anarcosindicalisme i el socialisme; la propietària (cambres agràries, associacions de propietaris...), relacionada amb les cultures conservadores, i la mixta (sindicats i cooperatives catòliques), impulsada per sectors del catolicisme social, del carlisme i del republicanisme centrista.

Els propietaris i l'Església catòlica van intentar reduir la confrontació social i neutralitzar el sindicalisme de classe atraient els pagesos a les seves associacions tot oferint avantatges materials i convertint-se en portaveus dels «interessos agraris» davant l'Administració. És a dir, fomentant les solidaritats verticals i intentant apartar els pagesos de les sociabilitats i cultures republicanes, socialistes i anarquistes, al mateix temps que delegaven la lluita més directa contra els camperols en les forces de l'ordre (Guàrdia Civil i guardes rurals), els tribunals de justícia i les administracions locals i estatals, creant les seves pròpies associacions, que es van estructurar al voltant de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI), fundat en 1851.¹³

El 1904, els republicans radicals i federals van intentar refer la Federació de Rabassaires, però no va tenir continuïtat i tan sols va comptar amb l'adscripció de vint-i-una

entitats de la província de Barcelona, tot i que d'altres de la província de Tarragona van manifestar interès per afiliar-s'hi. Amb tot, la mobilització social de la pagesia no va desaparèixer, si bé va reduir la intensitat, sense detriment de la realització d'accions col·lectives d'envergadura, com ara la vaga que van protagonitzar els pagesos de Banyeres del Penedès el 1905.¹⁴

Durant la segona dècada del segle XX, la vitivinicultura catalana va patir una profunda crisi provocada per la caiguda dels preus agraris a causa d'un mercat mundial saturat de productes, l'augment de la productivitat i els rendiments, i la pujada dels preus dels adobs. Tot això va provocar una intensa conflictivitat al camp català entre 1910 i 1923 que va tenir la màxima expressió en els judicis de desnonament que una multitud de propietaris van emprendre contra els seus parcers, rabassaires i colons.¹⁵ Va ser en aquest context que es van formar la Federació de Rabassaires de Catalunya (FRC) i la Federació Comarcal de Societats Obreres Agrícoles de l'Alt i el Baix Penedès (FCSOAABP), amb l'objectiu d'enfortir els pagesos enfront dels propietaris i millorar-ne les condicions de vida. El 1921, la FCSOAABP va arribar als 5.800 afiliats —majoritàriament parcers i rabassaires— i a les vint-i-nou seccions. Mentrestant, a la comarca del Maresme es formava la Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral.¹⁶ Els principals impulsors de la FCSOAABP van ser els republicans i els socialistes, amb objectius agraris reformistes comuns: llei que potenciés la parceria i l'arrendament, revisió de pactes a favor dels agricultors i creació de tribunals mixtos. Això no va pressuposar que les seccions locals no acollissin també pagesos d'orientació anarcosindicalista. La política de pactes i jurats mixtos va donar un cert resultat positiu entre 1917 i 1919, però va entrar en crisi a partir de 1920-1921, quan els propietaris van incomplir sistemàticament els compromisos aprofitant la repressió governamental contra el sindicalisme camperol. Això va provocar el declivi de la FCSOAABP i va afavorir que la majoria de les seves societats es convertissin en la base de la nova Unió de Rabassaires. Mentrestant, els socialistes intentaven organitzar seccions de la Federació de Treballadors del Camp adherides a la UGT.

A les comarques del Camp de Tarragona i de les Terres de l'Ebre es va consolidar el sindicalisme camperol d'orientació anarcosindicalista i socialista. La majoria de les seccions d'aquestes comarques s'havien integrat o col·laboraven amb la Federació Agrícola de la Província de Tarragona (FAPT), també coneguda com a Federació Provincial de Tarragona d'Obrers del Camp (FPTOC), fundada el mes de maig de 1913 a Reus i impulsada pels socialistes. En la seva assemblea constituent hi van ser representades disset unions municipals. El mes de març de 1914, la Federació es declarava oposada a l'acció política i s'adheria a la Federació Nacional d'Obrers Agricultors d'Espanya (FNOAE), la qual cosa va provocar que, l'any següent, algunes societats locals es donessin de baixa i s'afiliessin a la UGT. La Federació va celebrar un tercer congrés el mes de novembre de 1916 al qual van assistir

deu delegacions que van aprovar que totes les societats locals s'adherissin a la FNOAE i que mantinguessin relació a través de *La Voz del Campesino*. Posteriorment, la Federació Provincial d'Obrers del Camp de Tarragona va tenir quaranta-dues societats afiliades a les comarques de Tarragona. A més, funcionaven una societat al Garraf i tres al Maresme.¹⁷

La FNOAE s'havia fundat a Còrdova el 1913 amb la reduïda participació de quatre societats catalanes. L'any següent es va traslladar a Valls, des d'on s'editava *La Voz del Campesino*, i el 1916 va celebrar el seu quart congrés a Vilanova i la Geltrú comptant amb la participació de deu seccions catalanes. A partir de 1919, la FNOAE es va integrar a la CNT, d'orientació anarcosindicalista, amb quaranta-vuit seccions. La força de la FNOAE es va fer palesa amb la constitució de diverses federacions comarcals, com ara la Federació Comarcal de Valls i el seu radi o la Federació d'Obrers Camperols del Vendrell i la seva comarca, que disposava de delegacions a vint-i-sis nuclis de població i 1.800 afiliats. La CNT es vantava d'haver aconseguit unir els obrers del camp i de la ciutat. Al mateix temps, els propietaris demanaven la intervenció dels poders públics en defensa de la propietat.

La veritat és que entre 1919 i 1922 es va viure a les comarques vitivinícoles catalanes una gran agitació social i la situació es va anar radicalitzant amb boicots i vagues i fins i tot algun assassinat, fet que va provocar una dura repressió que va comportar la dissolució de la FNOAE i l'empresonament o l'exili dels seus líders. Els propietaris van aprofitar la nova situació repressiva: van incomplir els pactes establerts amb els parcers i van iniciar desnonaments contra els dirigents camperols, cosa que no va fer més que agreujar el conflicte soterrat i que esclatà durant la Segona República Espanyola.

Durant les dues primeres dècades del segle xx, els propietaris van refermar les seves associacions i en van crear de noves als principals nuclis de població, sota els auspicis de l'IACSI que actuava com a suport. Des de començaments de segle es van anar creant cambres agrícoles i l'any 1924 ja se n'havien format vint-i-sis, que tenien en total més de 6.000 socis.¹⁸ A més, amb el suport de l'IACSI, de la Unió de Vinyaters de Catalunya (UVC) i de la Federació Catòlica Agrària Barcelonense (FCAB), van potenciar el sindicalisme i el cooperativisme interclassista i catòlic, amb la creació de sindicats i cooperatives sota el seu control i el dels comerciants. El sindicalisme catòlic pagès s'implantà de manera irregular a Catalunya. El 1909, la FCAB tenia entitats adherides a vuitanta-un municipis catalans i, entre 1917 i 1922, les federacions de sindicats catòlics agraris reunien 146 entitats.¹⁹

Els problemes en la comercialització dels productes agraris van afavorir la creació d'associacions de caràcter sectorial que mobilitzaven els pagesos de manera vertical. A Catalunya, el cas més evident és el de la Unió de Vinyaters de Catalunya, creada el 1910 per lluitar contra la competència dels alcohols artificials i que en poc temps va establir delegacions en més de 200 localitats i va superar

els 20.000 associats, en un àmbit d'influència de 173 sindicats agrícoles i unions d'agricultors, agrupats en quinze consells comarcals.²⁰ Durant la Segona República es va convertir en la secció vitícola de la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, organitzada de manera sectorial i orientada a la defensa dels interessos econòmics de l'agricultura catalana.

Entre 1921 i 1922, el republicanisme va saber aprofitar el replegament anarcosindicalista provocat per la repressió, la reduïda influència socialista entre els pagesos i el desencís d'aquests cap al republicanisme reformista representat per Josep Zulueta per generar el que seria el gran sindicat pagès: la Unió de Rabassaires, a les files de la qual van anar passant la majoria de les seccions locals camperoles, d'orientació republicana, socialista o anarcosindicalista. La Unió de Rabassaires de Catalunya (UR) es va formar el maig de 1922 i el mes de gener de 1923 va celebrar el seu primer congrés, al qual es van adherir uns 3.000 pagesos i en el qual es va aprovar el programa reivindicatiu que marcaria la línia a seguir: «considera la terra Propietat de Tots els homes i que Solament el Treball crea drets efectius per a la possessió i usdefruit de la mateixa», és a dir, «la terra per a qui la treballa».²¹

El creixement de la UR va ser espectacular i l'any 1926 comptava ja amb prop de 5.000 afiliats i quaranta-vuit seccions. L'any 1932, durant la Segona República Espanyola i ja amb el nom d'Unió de Rabassaires i Altres Conreadors del Camp de Catalunya (1928), tenia 20.000 pagesos adherits i organitzats en 173 seccions locals. La Unió de Rabassaires va ser la principal organització camperola a la zona vitivinícola de les comarques de la província de Barcelona durant els anys republicans. Però a la mateixa època va haver de competir amb la Unió Provincial Agrària, que tenia 8.000 afiliats a les comarques lleidatanes, i amb l'Acció Social Agrària de les Terres Gironines, que en tenia uns 12.000, ambdues sota influència del comunista Bloc Obrer i Camperol (BOC).²²

LA VIA COOPERATIVA (1900-1930/II)

La cooperació agrària a Catalunya va sorgir relativament tard en comparació amb països de l'entorn com França.²³ A la fi del segle XIX, la conjunció d'idees dels moviments polítics, des de fora del sistema restauracionista i per tant no majoritaris en què es trobaven republicans de totes les tendències, anarcosindicalistes emergents i socialistes en fase d'estructuració, va ajudar a configurar un pòsit de canvi social en segments obrers i camperols en algunes zones concretes.²⁴ Els partits que s'alternaven en el poder —conservadors i liberals— representaven la continuïtat, el clientelisme, mentre que les idees dels nous partits i sindicats es convertien en l'avanzada i buscaven solucions en l'àmbit de la justícia social, bàsicament en la millora de les condicions de treball i l'assoliment de salaris dignes.

Un punt de trobada respecte al que acabem d'explicar va ser reconduir el treball cap a models cooperatius.²⁵ En

l'agricultura va ser a partir de la depressió de finals del segle XIX, amb les conseqüències que es van derivar de la plaga de la fil·loxera. Aquesta circumstància va obligar a un replantejament de la redistribució i els beneficis del treball, ja que els ceps, cultiu preponderant al país, van ser arrasats. Al greu problema econòmic se li'n va sumar un altre que estava enquistat: el fet que la possessió de la terra per part dels qui realment la treballaven era molt desigual, ja que la major part estava en poques mans, en propietaris que la veien com un negoci o en hisendats que sovint ni la coneixien. Això implicava que els propietaris tinguessin contractes de treball de diversa índole amb l'agricultor que treballava les seves terres. Un contracte molt estès entre els qui treballaven la vinya era el de rabassa morta, modalitat per la qual l'agricultor tenia la potestat de poder treballar les terres mentre hi hagués ceps vius, aspecte que ocasionava litigis, ja que algunes propietats estaven en declivi i produïen poc, davant la por de l'agricultor d'haver-la de tornar i quedar-se sense terra. Altres contractes eren les parceries, modalitat que implicava que s'havia de lliurar part de la collita: a mitges —una part per al propietari i l'altra per a l'agricultor— o al terç —una part per al propietari i dos per a l'agricultor—, entre altres variables. També existia l'arrendament pagant una quantitat anual fixa en metàl·lic.

Aquests condicionants van coincidir cronològicament, en part, amb el desplegament de la Llei d'associacions de 1887, que va obrir la porta al fet que algunes associacions d'agricultors, denominades societats agrícoles, poguessin articular-se sobre la base d'uns estatuts i tenir un funcionament legal. Algunes de les que van aprofitar la llei van actuar com a sindicats de resistència, tot i que en conjunt van ser escasses les que es van conformar com a societats agrícoles. Això va comportar una primera socialització agrària, concretada en determinats territoris, que no es va veure plasmada en tot el mapa català. Aquestes societats, democràtiques i plurals, es van sustentar en la norma d'un home un vot. Amb tot, la gran empenta cooperativista trigaria a afermar-se i no arribaria fins vint anys més tard d'aquesta primera llei, amb una nova norma.

Va ser la Llei de sindicats agrícoles de 1906 el factor que va generar una eclosió espectacular de la sociabilitat cooperativista, amb la formació de nous sindicats.²⁶ La peculiaritat eren tres articles mitjançant els quals s'establí que els sindicats agrícoles quedaven exempts de l'impost de timbre i drets reals, que se'ls tornarien els costos de duanes i que se'ls facilitarien de manera preferent llavors i animals selectes. La llei buscava un associacionisme pragmàtic i va implicar en molts sindicats el vot proporcional, basat en el capital aportat per cada soci. Les exempcions que s'havien de donar als sindicats van trobar dificultats i no va ser fins als anys 1914-1915 que es van desbloquejar els temes referents a duanes i timbre. La Llei de 1906 va comportar que gairebé tots els pobles de Catalunya creessin la seva cooperativa agrícola, la qual va ser més o menys potent segons el nombre de socis, el volum de transaccions, etc. Els grans propietaris van impulsar aquest asso-

ciacionisme configurant sindicats interclassistes amb un determinat perfil econòmic i social. En aquestes conjuncions favorables, els propietaris es van significar per la cooperació, complementada per una voluntat de domini social i moral davant les demandes dels pagesos. Mentre les primeres societats tenien com a base el principi d'un home un vot, aquestes es basaren en el vot en proporció del capital aportat.

A Catalunya, aquesta eferescència va coincidir amb un període polític peculiar, ja que l'Estat espanyol va permetre administrar conjuntament les quatre províncies mitjançant la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925), una federació supraprovincial que, tot i que no va suposar més recursos per al territori, va permetre pensar i actuar amb visió global de país. La posada en funcionament de l'Acció Social Agrària (ASA), sota l'impuls catalanista, va representar tota una fita per a la política agrària. Aquest organisme va animar que les poblacions del país tinguessin una cooperativa agrària, vista com a eix bàsic en nom d'una vertebració social, intentant a la vegada que l'obrerisme agrari no seguís els cants de sirena de l'anarquisme i del socialisme, aspectes que va aconseguir parcialment.²⁷ La tasca de l'ASA va fructificar i va passar dels 216 sindicats agraris que figuraven en els censos oficials de 1916 als 558 que hi constaven el 1922.²⁸

La cooperació en aquesta zona, la més dinàmica en el conjunt de l'Estat, es va sustentar en l'agrariisme d'ordre, desitjós de recuperar les línies que seguia Europa. Això va implicar, també, la voluntat d'avançar cap a una agricultura més moderna, visible amb la renovació de la maquinària, o invertint en formació —en cursos diversos— i en àmbits tècnics —components de terres, formes d'adobament, sistemes de poda, sembra de llavors.²⁹ Aquests èxits es van completar amb la construcció de cellers i molins d'oli comunals, els quals serien la culminació cooperativa. Obres de grup que, encara que van ser un èxit per atenuar el treball individual, en alguns casos no van rendibilitzar les quotes de mercat dels productes, en part per la descapitalització de la majoria dels agricultors que havien de vendre just en el moment d'entrada de la collita. Amb tot el nucli del problema agrari en aquests anys, el de la propietat de la terra, lluny d'arreglar-se, es va agreujar. La Mancomunitat va ser suprimida per la dictadura de Primo de Rivera, tot i que la base agrària ja tenia els ancoratges afermats. En aquest període (1923-1929) es va començar a gestar un avantprojecte legislatiu, tancat el 1927, per part de l'Institut de Reformes Socials, i la llei i el reglament al setembre de 1931. Seria la primera Llei de cooperatives espanyola, que recollia els principis de l'Aliança Cooperativa Internacional i classificava les cooperatives en quatre tipus, incloent les agrícoles en la de productors i dins d'aquesta en les cooperatives professionals. En el reglament, les cooperatives professionals quedaven excloses d'ajudes, de manera que a la cooperació agrícola no li va interessar dependre d'aquesta llei, ja que els beneficis de la llei de 1906 eren superiors. A la legislació espanyola es va entrecreuar la normativa catalana.

L'Estatut català de 1932 situava la matèria cooperativa dins de les competències de la Conselleria d'Economia i Agricultura de la Generalitat, el govern autònom català. La Generalitat va impulsar la Llei de bases de la cooperació per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles, de febrer de 1934, i la Llei de cooperatives de març del mateix any. En la normativa es reinstaurava el principi rochdalià d'un home un vot; s'instituïa una comissió revisora de comptes; es podien constituir cooperatives seguint la forma popular o mercantil, de manera que els sindicats agrícoles, denominats també cooperatives agrícoles, eren integrats dins de les mercantils. Així mateix, es va crear el Consell Superior de la Cooperació, organisme encarregat de l'estudi, proposició i difusió de les disposicions legals. Com a aspectes regulats es va instaurar el control anual, pel qual s'havia de lliurar a la Conselleria una còpia de la memòria, balanç i comptes de pèrdues i guanys, i les inspeccions cada tres anys.³⁰ A Catalunya, segons el Cens Agrari de 1933, hi havia 540 societats o sindicats agrícoles actius que tenien 79.018 socis i un capital de 28.213.305 pessetes. La seva cronologia era la següent: entre 1906 i 1916 es va registrar un primer impuls amb la creació de 73 sindicats agrícoles; entre 1917 i 1922 hi ha haver la màxima expansió del cooperativisme agrícola amb 237 nous sindicats; durant la dictadura de Primo de Rivera hi va haver un clar reflux amb vuitanta-tres sindicats nous, i coincidint amb els primers anys de la Segona República espanyola (1931-1933) es va registrar un altre impuls decisiu, amb la creació de 147 nous sindicats agrícoles. Encara que, si prenem com a referència els sindicats agrícoles creats anualment, el període 1931-1933 és el més fructífer, amb quaranta-nou cada any, seguit del període de 1917 a 1922, amb trenta-nou.³¹

A l'inici de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), segons càlculs confederals, la situació cooperativista a Catalunya era que l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i el partit conservador catalanista de la Lliga Catalana dominaven el 40 % dels sindicats agrícoles; ERC i la UR, el 40 %; la CNT, el 15 %; la UGT, el 3 %, i els sindicats agrícoles catòlics representaven un 2 %. En aquests trenta primers anys del segle xx, en algunes d'aquestes organitzacions cooperatives es va donar, a més, un fenomen de sociabilitat d'alt nivell: la construcció de cellers. El primer celler cooperatiu a Catalunya es va forjar el 1901 en una de les comarques en la qual havia sorgit un sindicat segons la Llei de 1887: Barberà de la Conca, a la província de Tarragona. La societat, de tendència republicana i socialista, era constituïda des de 1894 com a Societat de Treballadors Agrícoles del poble de Barberà, secció de la primera Unió de Rabassaires. En el període de 1906 a 1911 hi ha constància de deu construccions de cellers a Catalunya, nou a la mateixa zona; quatre més de la Conca de Barberà, dos de l'Alt Camp i un del Penedès, del Priorat i del Maresme, respectivament. La peculiaritat consistia en el fet que majoritàriament van ser impulsats per agricultors d'ordre, en funció de l'aportació de capital.

És molt significatiu el que va succeir a les comarques vinícoles del Penedès, ja que la construcció de cellers es va

fer, amb l'excepció del Vendrell, amb un retard constructiu enfront de les zones indicades. No va ser fins al període del trienni denominat bolxevic —1918-1921— que es van construir cinc cellers en els vint municipis de l'Alt Penedès i tres en els catorze del Baix Penedès. Les raons d'aquesta escassa empenta assenyalen que es van construir per afrontar la comercialització, i que van tenir derrotes parcials per la saturació del mercat, per les pràctiques oligopolístiques desplegades pel comerç tradicional, per l'escàs auge del cooperativisme i per la fragilitat financera de les entitats pageses.³²

DE PAGESOS A CIUTADANS: LA POLITITZACIÓ I LA REFORMA AGRÀRIA (1931-1936)

La Unió de Rabassaires

Durant la Segona República, la qüestió agrària va generar un enfrontament obert entre classes socials i es va convertir en el principal punt de fricció en el debat polític. L'agricultura catalana patia una crisi estructural profunda des de feia tres dècades, la principal manifestació de la qual era la despoblació del camp. La necessitat d'adaptació a una situació de competència i la inestabilitat dels mercats a causa d'una sobreproducció mundial es van accentuar a partir de 1929, quan els salaris van registrar una tendència alcista. En aquest context es va tendir a reforçar l'explotació indirecta de la terra mitjançant arrendaments, parceries o rabassa per tal de reduir les despeses del treball assalariat amb el consegüent efecte sobre les famílies pageses que patien una precarització en les condicions de vida. La referència al cultiu vitivinícola és ineludible, ja que el 1930 ocupava un terç de la superfície conreada a Catalunya, i era el predominant a les comarques agràries més poblades.³³

Mentrestant, en l'àmbit sindical, la Unió de Rabassaires es va definir des dels seus inicis com a sindicat de classe que agrupava parcers, rabassaires, arrendataris i jornalers, amb una doble funció: fer acció propagandística politico-sindical a les zones rurals i aconseguir una legislació social agrària. Als anys de la segona esperança republicana, la UR va viure dues etapes: una de primera, entre 1931 i 1933, que es va caracteritzar per seguir una línia sindical i política identificada amb Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), partit fundat el 1931 i que gaudiria d'hegemonia electoral. En el segon bienni de la Segona República va orbitar al voltant de la Unió Socialista de Catalunya (USC). El procés associacionista sindical i polític va implicar que la UR quadruplicés els seus efectius fundacionals i passés a tenir 21.542 associats agrupats en 173 seccions locals el 1932. Un any més tard, el 1933, tenia 216 seccions locals federades, majoritàriament a les comarques de Barcelona (176), però també a les províncies de Tarragona (33), Girona (6) i Lleida (1). L'expansió de la UR va continuar i, al llarg de l'any 1936, va incorporar vuitanta-una noves seccions localitzades a les comarques de Barcelona i Tarragona, i es va arribar a les 297 seccions afiliades. En 1937-1938

va incorporar 107 noves seccions de les comarques de Lleida i Girona i es va arribar en total a les 404 i els 30.000 afiliats. Durant els anys republicans, la UR va ser l'organització camperola que més bé va connectar amb l'herència del sindicalisme i del cooperativisme agrari, vertebrat sobre el republicanisme.³⁴

Per la seva banda, el sindicalisme cenetista va comptar amb poca afiliació camperola a Catalunya durant la Segona República. El corrent trentista va propiciar una deserció en massa de la CNT i es van incrementar els sindicats d'oposició. Al congrés de sindicats camperols de la CNT celebrat el 1932 només hi van participar vint-i-nou seccions: quinze de les comarques barcelonines, nou de les tarragonines, tres de les lleidatanes i dos de les gironines. En canvi, en el ple de sindicats pagesos de Catalunya celebrat el setembre de 1936, ja reunificats, es van reunir 165 seccions i sindicats, majorment de les comarques barcelonines i tarragonines. I ja el 1937 arribaven als 576 sindicats i seccions, amb uns 66.000 afiliats. Tampoc la UGT aconseguirà integrar a les seves files els pagesos en els anys republicans. El 1937, amb la sindicació obligatòria, tenia trenta seccions, localitzades sobretot a les comarques de Barcelona i Tarragona.³⁵

La historiografia sosté que durant la Segona República no existia proletarització i que per això la confrontació social no es va manifestar en la utopia col·lectivista, sinó que va propugnar la regulació dels contractes de conreu, la reducció de les rendes i l'accés a la propietat de la terra per als cultivadors.³⁶ En un curt període de temps, el procés de politització i mobilització pagesa es va radicalitzar davant l'actitud dels propietaris, que van recórrer al Tribunal de Garanties Constitucionals a Madrid, per a impugnar una de les primeres lleis del Parlament de Catalunya, en el marc de l'Estat integral que es reconeixia en la seva Constitució (1931) com a «República democràtica de treballadors de tota classe que s'organitza en règim de Llibertat i de Justícia». La proclamació del nou règim havia significat una «festa popular».

Les expectatives creades amb la caiguda de la monarquia apuntaven a una legislació a favor dels camperols i no dels propietaris, com havia estat la norma en la contemporaneïtat hispànica. Els partits republicans assumien en els seus programes electorals el replantejament de les relacions socials agràries en congruència amb la trajectòria de moltes societats europees que, a partir de 1919, finalitzada la Gran Guerra, havien introduït importants reformes en el règim d'explotació de la terra, aspecte que a Espanya s'havia postergat pel bloqueig sistemàtic exercit per l'oligarquia terratinent a qualsevol reforma agrària.³⁷ La Constitució de 1931 estava «subordinada als interessos de l'economia nacional i afecta al sosteniment de les càrregues públiques» (art. 44) i així mateix «la propietat de tota classe de béns podrà ser objecte d'expropiació forçosa per causa d'utilitat social mitjançant l'adequada indemnització».

La conflictivitat al camp es va traslladar a la política. Els pagesos, que van ser decisius en la proclamació de la Re-

pública, albiraven la possibilitat de millorar les seves condicions de vida amb el nou règim polític. D'altra banda, la recentment formada Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) va lligar la seva sort a la dels pagesos, via UR, ja que necessitava els seus vots, i viceversa, aquests necessitaven el suport dels ajuntaments en les seves reivindicacions i que s'aproveïssin lleis favorables als seus interessos al Parlament, on ERC tenia majoria.³⁸ De fet, va ser aquesta aliança la que permeté a ERC guanyar les eleccions en la majoria dels municipis catalans en aquest període.³⁹ Així, els pagesos, mitjançant ERC i UR, van aconseguir accedir als ajuntaments i, de fet, tres de cada quatre regidors republicans ho eren. Això va provocar un enrenou entre els sectors benestants, acostumats a controlar el poder polític local. A la Catalunya rural, l'enfrontament politicoelectoral entre dretes i esquerres reproduïa l'enfrontament social entre propietaris i pagesos. Una divisió que s'havia incubat als anys vint, radicalitzat als trenta, i que es reflectia en la doble sociabilitat local visualitzada en les dues societats recreatives que hi havia a molts pobles.⁴⁰

A Catalunya, uns decrets del Govern provisional prohibien la revisió de contractes de conreu, amb la possibilitat de rebaixes fins al 50% de l'aportació del conreador al propietari de la terra. El procediment establia la presentació de demandes judicials de revisió i s'hi van acollir milers de camperols. Així, el 1932, s'havien presentat prop de 30.000 demandes de revisió que, segons l'organització patronal de l'IACSI, representaven el 70% del conjunt de demandes judicials del conjunt d'Espanya. Si les demandes de les parcel·les eren desestimades tenien la possibilitat de recurs a les sentències i, mentrestant, només havien de satisfer la meitat de les rendes. La frustració davant els resultats tangibles d'aquesta regulació transitòria va fer augmentar la discòrdia al camp català, que va experimentar un accelerat, intensiu i extensiu procés d'associacionisme popular agrari i la politització de la sociabilitat republicana.⁴¹ Els propietaris van rebutjar acords, es va agreujar el conflicte i va augmentar la mobilització dels propietaris, per «defensar la propietat que serà definitivament arruïnada», i dels pagesos, que «no estaven disposats a pagar, amb la República, les rendes abusives de la monarquia». El conflicte agrari es va manifestar en enfrontaments violents entre propietaris i parcers que incloïen l'agressió física, actes de sabotatge, vagues i xocs amb les forces de l'ordre públic. En algunes comarques es van instruir causes criminals i civils contra parcers.

El 26 de juny de 1933, el Parlament de Catalunya va aprovar una llei amb l'intent de solucionar els conflictes derivats dels contractes de conreu, de caràcter transitori i circumscrita al conflicte revisionista. La llei era favorable als parcers i rabassaires, ja que deixava en suspens les resolucions judicials dictades sobre la manca de pagament de les rendes i establia la solució en unes comissions arbitrals formades per les dues organitzacions principals: la Unió de Rabassaires (UDR), el principal sindicat agrari, de tarannà reformista, i el IACSI, l'organització dels propietaris. Molts propietaris van declarar el boicot a la norma i

els pagesos van reaccionar negant-se a lliurar la part de la collita al propietari en un procés de radicalització de les seves posicions polítiques al voltant del conflicte.

La polarització social es va aguditzar en les principals comarques agràries, les més poblades, i va trencar la tradicional hegemonia social dels propietaris en el camp català. És substantiu, en aquest procés, el caràcter de moviment social camperol que, enfortit amb el dret d'associació, va tenir la capacitat d'organitzar una important xarxa de suport mutu, de sociabilitats, forjada en centres republicans. Un procés històric que resumidament se'ns apareix com a paradigmàtic del marc teòric definit per Maurici Agulhon, que ha situat la tendència evolutiva de la sociabilitat contemporània en l'aparició d'associacions voluntàries progressivament nombroses i diversificades.⁴² L'historiador francès que va recuperar un antic vocable, sociabilitat, afirma que es tracta de sistemes de relacions que confronten els individus entre ells o que els reuneixen en grups més o menys naturals, més o menys obligatoris, més o menys estables, més o menys nombrosos.

La Llei de contractes de conreu

La ruptura durant la Segona República va consistir, essencialment, en un procés d'emancipació pagesa amb l'aparició de sindicats fora de la tutela dels propietaris i amb un enfrontament obert amb ells per la millora dels contractes de conreu. Mentrestant, els propietaris vivien la nova legislació com una amenaça al dret de propietat, la qual cosa va accentuar el seu caràcter patronal de confrontació oberta amb la mobilització social o es va arribar al punt de sotmetre al Tribunal de Garanties Constitucionals la Llei de contractes de conreu (LCC) que el Parlament de Catalunya havia acabat aprovant, per a desesperació dels rabassaires, el 21 de març de 1934, tres anys després de proclamada la República, o, vist d'una altra manera, dos anys després de constituït el Parlament autònom.

En el text de la LCC es reconeixia una funció social limitadora a la propietat privada de la terra que s'orientava a garantir l'estabilitat dels pagesos i a augmentar el nombre de petits propietaris. Camps i Arboix ja va afirmar que costava d'entendre com aquell text «pogué desfermar tantes ires i apassionaments».⁴³ Era una llei que, si bé no satisfia plenament les reivindicacions de la Unió de Rabassaires, va topar amb la intransigència més absoluta dels propietaris que, de la mà del partit conservador català Lliga Catalana, van recórrer a la justícia davant d'una «llei jurídicament monstruosa, econòmicament destructora de la riquesa agrícola catalana, patriòticament funesta com fomentadora de la lluita civil i de discòrdia entre catalans, constitucionalment abusiva». La impugnació, greu perquè posava en qüestió la competència del Parlament autònom per legislar sobre relacions socials agràries, ho era a un text essencialment reformista que regulava una durada mínima de sis anys per als contractes i que només admetia el desnonament pagès en casos d'incompliment del cultivador. També limitava l'extensió de les parcel·les arrendades i el màxim de renda a percebre, que no podia

superar el 4% del valor de la terra. L'aspecte més controvertit va ser el dret de possible adquisició a terminis de la terra a aquelles unitats familiars que l'havien treballat durant més de divuit anys.

El 8 de juny de 1934, el Tribunal dictaminava la nul·litat de la LCC, però quatre dies més tard el Parlament de Catalunya va reiterar el seu suport majoritari a la llei i tingué lloc la reacció dels propietaris més intransigents, que controlaven l'organisme patronal de l'IACSI i eren contraris a qualsevol possibilitat transaccional afavorida pel Govern de Catalunya presidit per Lluís Companys. La via conciliadora que defensava el Govern de la República no va aconseguir suport a les Corts espanyoles davant la unió de les forces de dreta, situació que es va saldar amb la dimissió del president del Consell de Ministres Ricard Samper. La conflictivitat al camp català va prosseguir. Sovint hi havia enfrontaments no exempts de violència entre propietaris i pagesos. Aquesta tensió social i política va desembocar en els anomenats Fets d'Octubre (1934), quan Companys va proclamar l'Estat Català dins la República Federal Espanyola i es va iniciar una insurrecció camperola. Les dues accions van fracassar i això va donar pas a una repressió molt dura contra el Govern català, les forces d'esquerres i sindicals i els pagesos. A Catalunya van ser detingudes entre 7.000 i 8.000 persones, 5.200 de les quals van ser enviades a presó. Es van instruir 1.085 causes per l'Auditoria de Guerra que van afectar 2.300 persones, majoritàriament camperols afiliats a la UR i a ERC i, en menor mesura, a la CNT, la UGT, el BOC i la Unió Socialista de Catalunya (USC). Els locals dels partits d'esquerres i dels sindicats van ser clausurats, però també ho van ser centres culturals i recreatius que s'havien mostrat favorables als rabassaires. Un total de 496 ajuntaments van ser dissolts i uns 3.000 regidors i alcaldes deposats i substituïts per comissions gestores nomenades pels militars. De fet, un 40% dels empresonats eren regidors i alcaldes.⁴⁴

La tensió a les zones rurals es va aguditzar en establir-se un nou marc repressiu contra els pagesos que sotmetia a la jurisdicció militar qualsevol contravençió contractual i que encara feia més fràgils les esforçades economies familiars, ja que obligava a satisfer la totalitat de les rendes agràries de les collites anteriors. Es va detenir els rabassaires, republicans i anarcosindicalistes més significats en el moviment sindical agrari i es va procedir, per part dels propietaris, a 1.400 requeriments de desnonament en 237 municipis catalans, alguns dels quals en contra de camperols que portaven tota la vida treballant aquestes finques.⁴⁵ La majoria dels desnonaments es van fer a les comarques sindicalment més actives: les Terres de l'Ebre, el Camp de Tarragona, la Conca de Barberà, el Penedès i el Vallès.

Els pagesos que, mitjançant xarxes de sociabilitat, havien estat capaços de polititzar les seves fràgils condicions de vida i treball radicalitzarien les seves posicions. Així, la UR, en el seu congrés de maig de 1936, es va decantar per postures collectivistes. El ressentiment acumulat, el menyspreu que havien patit, s'han de vincular a l'explosió

de violència que va esclatar a partir del 18 de juliol de 1936, quan la resistència popular i obrera al cop d'estat encapçalat per Franco va derivar en revolució social.

ENTRE LA REFORMA I LA REVOLUCIÓ (1936-1939)

El cop d'estat de juliol de 1936 va coincidir a Catalunya amb el període en què alguns productes —cereals i fruites— s'estaven recollint, mentre que altres estaven en procés de maduració avançat —bàsicament les vinyes, la fruita seca i una mica més tard les oliveres, per citar, entre d'altres, els més característics de la trilogia mediterrània. Les collites van ser recollides pels colons, parcers, arrendataris o jornalers. El xoc social inicial va implicar venjances declarades de pagesos pobres, molt sensibilitzats políticament o sindicalment, respecte dels grans propietaris que, en alguns casos, hi van perdre la vida.⁴⁶

Una de les mesures inicials en aquesta arrencada de guerra va ser que els sindicats van decretar la sindicació obligatòria dels treballadors. Els agricultors no en van ser l'excepció. El Decret de sindicació obligatòria del 27 d'agost de 1936 al camp va significar la voluntat que a la guerra tots els productors havien d'optar per la mateixa senda, en nom de guanyar la batalla a l'enemic. Això va comportar una aflluència d'afiliació cap als tres sindicats de classe. Així, els agricultors que no estaven afiliats van haver d'optar per una de les vies sindicals d'esquerra que havien avortat el moviment feixista a Catalunya. Les tres sindicals eren la Confederació Nacional del Treball (CNT), la Unió General de Treballadors (UGT) i la Unió de Rabassaires (UR).

En aquests moments, la potència dels sindicats era desigual. La CNT, sindicat anarcosindicalista, es presentava amb un procés de reunificació després d'una escissió dura, no tancada del tot, que li havia fet perdre afiliats i que es remuntava als anys 1931-1932, quan l'ala més moderada s'havia separat en no estar d'acord amb les tàctiques de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI); la UGT, afecta al partit socialista i comunista, era un sindicat amb un escàs predicament al camp català, però amb una perspectiva de creixement immillorable, i va esdevenir la base sindical del nou partit emergent denominat Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), i finalment la UR, sindicat que havia sorgit en total sintonia amb Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), el partit de govern en el període republicà, que era el sindicat més ben posicionat. Lentament s'havia acostat a postures comunistes del PSUC, partit amb el qual sintonitzava.

En conjunt, l'afiliació obligatòria va ser ben rebuda en segons quins mitjans sindicals, i en d'altres fou molt discutida. La UR, com a responsable agrària dins el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya o al Consell d'Economia, en va ser la impulsora, a la qual es va sumar una UGT que necessitava créixer i consolidar-se, cosa que els valdria un creixement espectacular d'afiliats.⁴⁷ La CNT agrària, que no va ser consultada pel sector industrial del

seu propi sindicat respecte a l'afiliació obligatòria, va acabar acceptant la llei sense convenciment en valorar que no era el millor remei per al camp. Unes posicions o unes altres van redundar en l'estructura cooperativa perquè, a partir de la sindicació obligatòria, les societats i sindicats agraris van créixer en nombre de socis, la majoria de conveniència, obligats, socis que no creien en el model cooperatiu.

Amb tot, el procés de reforma de més calat de l'estructura agrària va ser, en la majoria dels casos, la creació i posada en funcionament de les col·lectivitats. La col·lectivització va comportar el pas de part de la propietat de la terra, que era en mans dels propietaris, a estar dominada pels qui la treballaven. D'aquesta manera, la propietat va quedar retallada en nom d'un projecte comú. Així, hi va haver poblacions en què els propietaris van continuar gaudint de la propietat de les terres amb l'única pèrdua que la percepció en la renda que rebia —monetària o de fruits— es va veure minvada per les disposicions oficials, ja que els contractes en vigor van quedar en lletra morta. En altres casos, la propietat va ser col·lectivitzada i les terres van ser treballades pels mateixos agricultors que les conreaven en arrendament o en parceria, o per altres pagesos que es van sumar a la col·lectivitat, a la feina en comú. Aquesta usurpació total o parcial de terres va comportar diverses casuístiques. Aquest procés no va ser generalitzat i uniforme en tots i cada un dels pobles, ja que el moviment va dependre de la força sindical i de la voluntat organitzativa a cada localitat.

El sindicat que va ostentar aquesta manera de treballar comunitària va ser la CNT, mentre que els dos restants —la UR i la UGT— eren contraris al sistema, de manera declarada o subtil. Aquests dos sindicats van acceptar la col·lectivització perquè la CNT era un sindicat amb grans tentacles, considerat el braç de ferro de la revolució. Les col·lectivitats agràries van sorgir de manera espontània, per bé que aviat es van organitzar i van disposar, en bastants casos, de normes o estatuts. No obstant això, tenir estatuts no va significar la legalització. De fet, la Conselleria d'Agricultura, en mans sempre de la sindical de la UR, va alentir la regulació per a la legalització. Les col·lectivitats es van sustentar sobretot en dues formes diferents de creació: en la major part de Catalunya van ser d'entrada voluntària per part dels seus integrants, i en altres casos, sobretot a la part sud del país, algunes van ser forçades. Les primeres provenien d'on hi havia un substrat sindical de la CNT immers en les idiosincràsies del territori, on els seus militants ja eren socis de les societats i sindicats agrícoles. Les segones, les forçades, es van originar en alguns casos al pas dels milicians cap al front d'Aragó, que van obligar no col·lectivistes a formar part de la col·lectivitat. Això es va traduir en diverses desavinences que en alguns punts van resultar tràgiques, amb morts internes en lluita oberta.⁴⁸

Un cop els sindicats de classe van tenir les terres en el seu poder, les van repartir segons diverses variabilitats i necessitats. Si a la finca hi havia parcers i arrendataris,

aquests van tenir l'opció de continuar portant les terres o bé d'entrar en el que seria la col·lectivitat agrícola. Si, per contra, la finca la treballaven només jornalers, es va plantejar decididament una forma de treball col·lectiva i es va configurar la col·lectivitat. En tots dos casos es van usurpar terres de propietaris de dretes, la majoria absents, que s'ajuntaven a les que van aportar els propis col·lectivistes. La Conselleria, en un intent de control de la producció per avituallar la població, va crear la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya (FESAC), organisme que es va cuidar de comprar productes de les cooperatives agrícoles a fi de poder-los vendre per obtenir-ne d'altres de l'Espanya republicana o de l'estranger. Aquest organisme va ser dirigit per una UR cada vegada més dependent del Partit Socialista Unificat de Catalunya, vinculat a la Internacional Comunista. Això va comportar que algunes col·lectivitats cenetistes decidissin no entrar en les societats o sindicats agrícoles, al·legant que la FESAC dominava el comerç a la seva mida, acusant-la de pràctiques abusives com si fos un comerciant qualsevol, i que els guanys que es produïen no revertien ni repercutien en els productors. Aquestes col·lectivitats van portar la denúncia al si del Comitè de Relacions Camperoles de la CNT, que va acordar, no sense oposició, no pagar els productes que les col·lectivitats cenetistes devien a la FESAC. La conseqüència va ser que la FESAC va contraatacar deixant sense productes les col·lectivitats díscules. El tema de la FESAC va ser d'envergadura, demostratiu de la dualitat de poders en el tema de la comercialització. La circumstància era que hi havia col·lectivitats que no creien en les societats i sindicats agrícoles, acusats de burgesos, de manera que ja des dels inicis de la guerra havien optat per crear les seves pròpies cooperatives, fet consentit per una part del Comitè de Relacions Camperoles de la CNT, que havia creat una secció econòmica, motiu de distanciament entre els dirigents anarcosindicalistes mateixos.

Les col·lectivitats, en el seu funcionament, van tenir un problema d'encaix. No foren legalitzades fins a la normativa d'octubre de 1937, encara que moltes ja no van iniciar el procés, complicat, ja que a mesura que avançava la guerra més elements joves eren cridats al front. En aquestes circumstàncies, el Comitè de Relacions Camperoles va fer un esforç fins al final de la contesa per defensar les col·lectivitats proporcionant-los assessors per a la comptabilitat i control, i portant ell mateix algunes col·lectivitats sota la seva responsabilitat en un intent d'evitar que aquesta experiència autònoma es diluís. El juny de 1937, es va gestar el Consell d'Agricultura de la Generalitat. Creat com a òrgan assessor de la Conselleria, va néixer tard i limitat d'atribucions. Inicialment va estar format pels tres sindicats de base agrària, encara que quan va entrar en funcionament i va començar a actuar se'n va modificar la composició i s'hi van incorporar els representants de partits polítics antifeixistes: ERC, PSUC i Acció Catalana Republicana. Una de les seves comeses va ser la de tramitació per determinar la possessió efectiva de la terra confiscada pels sindicats, garbellant les dades a la Comissió de Res-

ponsabilitats, organisme decisiu per dilucidar si les terres confiscades havien de continuar en propietat dels col·lectivistes o havien de ser retornades als propietaris que les reclamaven.

Un segon eix de treball del Consell d'Agricultura va ser l'organització de la renovació de les juntes dels sindicats agrícoles. Les eleccions basades en la presentació de candidatures van rebre impugnacions des de molts flancs: des d'agricultors que no constaven en el cens sindical fins a la presentació de persones subjectes a concomitància amb el règim anterior i que no podien ser elegides, etc. Com a suport al Consell d'Agricultura es van crear les juntes municipals agràries, formades gairebé amb els mateixos patrons de representativitat que el Consell d'Agricultura, amb el complement de l'alcalde i un representant de la societat o sindicat agrícola local. Una de les seves funcions va ser aplicar el Decret de redistribució de terres, basat a tornar la terra a propietaris que l'havien reclamada o a redistribuir terra sobrant a agricultors que treballaven en format individual o col·lectiu. En conjunt van tenir un paper transcendental. La victòria militar dels enemics de la República espanyola i de la Generalitat de Catalunya el 1939 representà la restauració de l'antic ordre i l'exili, l'empresonament i fins i tot l'eliminació física dels quadres de les organitzacions pageses anteriors.

CONCLUSIONS

Al llarg del període analitzat (1870-1939) hem vist com la diversa i heterogènia pagesia catalana es configurava com un actor social amb un protagonisme creixent gràcies als seus espais de sociabilitat i a les seves organitzacions, que van contribuir a dotar-lo d'identitat i de capacitat de mobilització i que van permetre als pagesos convertir-se en ciutadans actius i influir en el desenvolupament polític, econòmic, social i cultural del país.

Des de finals del segle XIX, l'associacionisme pagès català es va desenvolupar en dues direccions: una de protagonitzada per rabassaires i parcers, amb una gran implantació a les comarques de Barcelona i propera a la cultura política republicana radical federal, i una altra formada per jornalers i pagesos pobres, a les comarques de Tarragona i vinculada a la cultura de l'anarcosindicalisme agrari. Aquest ampli moviment social camperol ha passat sovint desapercebut a molts historiadors per als quals els pagesos han estat uns protagonistes tangencials i espasmòdics. Però, per poc que s'analitzi en profunditat la història social de la Catalunya contemporània, com hem intentat en aquest text, pot apreciar-s'hi una presència constant, i algunes vegades decisiva, dels camperols.

Les lluites socials del món agrari s'han imbricat directament amb la vida política, i qüestions com el proteccionisme o el lliurecanvisme, la modernització tecnològica, la defensa de la propietat, el repartiment dels impostos o les formes de contractació agrària es debatien en l'Administració, des de les Corts i el Govern fins als ajuntaments,

passant per les diputacions i altres organismes públics. Les associacions camperoles es van convertir en agents de politització de la pagesia.⁴⁹

La geografia comarcal del sindicalisme pagès català té un nucli central format per cinc comarques amb una presència continuada i diversa entre 1870 i 1939: Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Alt Penedès i Vallès Occidental; amb dues corones que l'envolten: una de primera de nou comarques: Maresme, Bages, Anoia, Alt Camp, Baix Penedès, Tarragonès, Baix Camp, Priorat i Conca de Barberà; i una de segona de deu: Baix Empordà, Gironès, Pla de l'Estany, Vallès Oriental, Osona, Ripollès, Urgell, Segrià, Terra Alta i Baix Ebre. En síntesi, les comarques vitivinícoles del litoral i el prelitoral van ser l'eix de l'associacionisme pagès des de finals del segle XIX i durant els quatre primers decennis del XX. I entre elles, el Camp de Tarragona, el Priorat i el Penedès són les que el van encapçalar, tant en la versió sindical com en la cooperativa.

L'anàlisi de la mobilització camperola ens permet veure que, a partir de l'últim terç del segle XIX i, sobretot, durant els primers decennis del XX, hi ha una «acumulació de recursos» per part dels pagesos sustentada en un equilibri entre oferta i demanda de treball; un sistema de contractació que garanteix una certa estabilitat; una economia dual (agrària i industrial) i famílies d'ocupació mixta en algunes comarques, que reforcen la capacitat de resistència i d'organització de la pagesia, i un augment de l'alfabetització, que permet l'accés a la cultura escrita i a les noves idees, alhora que afavoreix la permeabilitat de les cultures polítiques.⁵⁰

Tanmateix, es desenvolupa un procés discontinu cronològicament, però continu culturalment, d'organització camperola que configurarà una xarxa associativa popular i autònoma de caràcter mutual, cooperatiu, cultural i recreativa, sindical i política. Això generarà nous espais de sociabilitat en el marc dels quals es formarà una «identitat col·lectiva» que, al seu torn, contribuirà a conformar una cultura política, al trencament dels lligams interclassistes (verticals) i la consolidació dels lligams classistes (horitzontals), i a l'accés de republicans i de pagesos (petits propietaris, parcers i rabassaires) al poder polític local, la qual cosa els permetrà disposar de més i millors «recursos de mobilització».⁵¹ D'altra banda, la profunda desigualtat de la societat agrària i les reivindicacions no ateses van acabar generant una multitud de greuges que van reforçar el sentiment d'insatisfacció, de «privació relativa».⁵²

L'associacionisme, els espais de sociabilitat i l'acció social van ser clau per a la configuració de la «identitat col·lectiva» (creences comunes, xarxa de relacions socials...) que afavorirà processos d'interpretació, d'atribució i de construcció social de significats compartits. Identitat que donarà coherència als individus, als grups i al moviment, que generarà un interès comú i que justificarà l'acció i la mobilització col·lectiva.⁵³ Aquestes identitats seran múltiples i es construiran i reconstruiran contínuament, mitjançant la interacció social, la negociació i el conflicte dins de la pagesia, i entre aquesta i els propietaris. Serà

aquest procés el que permetrà la construcció del «nosaltres» i dels «altres» i facilitarà l'acció social, la mobilització social.⁵⁴

Recursos de mobilització popular, percepcions compartides i identitats col·lectives que van trobar, com hem vist, la seva «oportunitat política» d'expressar-se en diversos moments d'aquest període: en la Llei d'associacions, la crisi fil·loxèrica i el sufragi universal (1887-1897); en la crisi de preus baixos i desnonaments, en el context generalitzat de revolta social a Catalunya (1919-1922), i durant el període republicà i especialment en els Fets del 6 d'Octubre de 1934. Això va possibilitar que la força camperola s'expressés en una gran diversitat de repertoris i, en moments puntuals, en el que Charles Tilly anomena demostracions de VUNC: valor, unitat, nombre i compromís. És a dir, esforç públic, organitzat i sostingut per traslladar a les autoritats pertinents les reivindicacions col·lectives (campanya) i creació d'associacions específiques, reunions públiques, manifestacions, etc., que formen part del repertori dels moviments socials.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Teodor SHANIN. *Campeños y sociedades campesinas*. FCE, Mèxic 1979; Karl POLANYI. *La gran transformació: Crítica del liberalisme econòmic*. La Piqueta, Madrid 1979; Edward Palmer THOMPSON. *Costumbres en común*. Crítica, Barcelona 1995.
- [2] Jordi PLANAS i Francesc VALLS. «Desigualdad, asociacionismo y conflictividad social en un núcleo de la Cataluña rabassaire (1890-1936)». *Historia Social*, 72 (2012), p. 89-111; Raimon SOLER. *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari: La lluita per la terra a la Catalunya vitícola (1900-1936)*. En premsa; J. Eugen WEBER. *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France 1870-1914*. Stanford University Press, Stanford 1976; Ramon ARNABAT i Antoni GAVALDÀ. «Sociabilidad y asociacionismo como factores de movilización social: el mundo rural catalán entre 1870 y 1980». A: Santiago CASTILLO i Montserrat DUCH (dir.). *Sociabilidades en la historia*. Catarata, Madrid 2015, p. 169-193.
- [3] Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya, 1890-1936: La qüestió rabassaire*. 2a ed. La Llar del Llibre, Barcelona 1983; Antoni GAVALDÀ. *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls, 1888-1988)*. Institut d'Estudis Vallencs, Valls 1989; Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans: Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agrari a Catalunya, 1893-1994*. Afers, Catarroja 1995; Jordi POMÉS. *La Unió de Rabassaires*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2000; Jordi PLANAS i Francesc VALLS. *Cacics i rabassaires: Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*. Eumo, Vic 2001; Antoni SAUMELL. *Viticultura i associacionisme a Catalunya: Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*. Diputació de Tarragona, Tarragona 2002; Ramon ARNABAT

- i Antoni GAVALDÀ. «Sociabilidad y asociacionismo...», *op. cit.*; Raimon SOLER. *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, *op. cit.* El contracte de rabassa morta era un contracte de plantació de vinya que durava mentre duraven els ceps plantats, i el propietari percebia una part proporcional dels fruits. Per a uns era una emfiteusi temporal i, com a tal, redimible; per a uns altres era una parceria a llarg termini i, com a tal, no redimible a voluntat del cultivador.
- [4] Santiago ALBERTÍ. *El republicanisme català i la restauració monàrquica*. Albertí Editor, Barcelona 1973; Josep TERMES. *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*. Anagrama, Barcelona 1976; Josep TERMES. *Anarquismo y sindicalismo en España: La Primera Internacional (1864-1881)*. Crítica, Barcelona 1977; Àngel DUARTE. *Història del republicanisme a Catalunya*. Pagès i Eumo, Lleida i Vic 2004.
- [5] Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya...*, *op. cit.*; Josep COLOMÉ. «L'explotació de la terra: el contracte de rabassa morta». A: Josep COLOMÉ (coord.). *De l'aiguardent al cava: El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*. El 3 de Vuit, Vilafranca del Penedès 2003, p. 225-238; Emili GIRALT. «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Catalunya». *Revista del Trabajo*, núm. 7 (1965), p. 51-72.
- [6] Joan FUGUET i Andreu MAYAYO. *El primer celler cooperatiu de Catalunya: Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1994; Antoni GAVALDÀ. *L'associacionisme agrari...*, *op. cit.*
- [7] Ramon GARRABOU, Josep PUJOL i Josep COLOMÉ. «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya». *Recerques*, núm. 26 (1992), p. 107-132; Josep PUJOL. «La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1882 i el 1935». *Recerques*, núm. 15 (1984), p. 57-78; Marc BADIA-MIRÓ *et al.* «The grape phylloxera plague is a natural experiment: The upkeep of vineyards in Catalonia (in Spain), 1858-1935». *Australian Economic Review*, núm. 50-1 (2010), p. 39-61. DOI: 10.1111/j.1467-3446.2009.00027; Josep COLOMÉ i Francesc VALLS. «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)». *Historia Agraria*, núm. 57 (2012), p. 47-77; Llorenç FERRER, Carme ÀLVAREZ, Carme SANTMARTÍ i Àngela GÜELL. *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya central*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa 1992.
- [8] Antonio LÓPEZ ESTUDILLO. «Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)». *Historia Social*, 3 (1989), p. 17-32; Jordi PLANAS. «La crisi del sector vitivinícola i el moviment associatiu agrari (1876-1912)». A: Josep COLOMÉ (coord.). *De l'aiguardent al cava...*, *op. cit.*, p. 239-256; Ramon ARNABAT. «Republicanisme i conflicte rabassaire al Penedès». A: Josep SANTESMASSES (ed.). *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana*. Cossetània, Valls 2008, p. 795-816.
- [9] Josep COLOMÉ. «Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX». *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 13 (1997), p. 106-125.
- [10] Albert BALCELLS, Joan CULLA i Conxita MIR. *Les eleccions generals a Catalunya 1901-1923: relació de resultats electorals de 1869 a 1899*. Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1992; Gemma RUBÍ i Josep ARMENGOL. *Vots, electors i corrupció: Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2012; Raimon SOLER. *Elecciones i política a Vilafranca del Penedès, 1891-1903*. Museu de Vilafranca, Vilafranca del Penedès 1991.
- [11] Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ. *Ateneus: cultura i llibertat*. Federació d'Ateneus de Catalunya, Barcelona 2015, p. 151-247.
- [12] Josep SANTESMASSES. «Els inicis de l'associacionisme agrari a Vila-rodona: la Societat de Treballadors Agrícoles». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 17 (1990), p. 3-38; Ramon ARNABAT. *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*. Museu de Vilafranca, Vilafranca del Penedès 1992; Elena GONZÁLEZ i Josefina BAÑERES. *Aproximació a l'associacionisme agrari a Alguaire: 1915-1997*. Ajuntament d'Alguaire. Patronat Municipal Josep Lladonosa i Pujol, Alguaire 1997; Josep Maria RAMON. *El sindicalisme agrari a la Segarra*. Pagès Editors, Lleida 1999; Josep CASANOVAS. «L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10 (1994), p. 85-104. <<https://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99663>>; Judith ANSÓ. *100 anys d'associacionisme agrícola a Santa Perpètua de Mogoda*. La Perpetuenca, Santa Perpètua de Mogoda 2011; Pere AUDÍ. *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*. Diputació de Tarragona, Tarragona 2010; Montserrat SORONELLAS. *Cooperació agrària a la Selva del Camp 1900-2000*. El Mèdol, Tarragona 2000.
- [13] Montserrat CAMINAL. «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)». *Recerques*, núm. 22 (1989), p. 117-135; Jordi PLANAS. «L'IACSI i l'associacionisme agrari català a l'inici del segle XX». A: Jaume BARRULL, Joan BUSQUETA i Josep VICEDO (ed.). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1998, p. 323-351; Jordi PLANAS. *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*. AHRG – CRHR – Documenta Universitària, Girona 2006.
- [14] Josep Maria RAMON. *El sindicalisme agrari...*, *op. cit.*; Jordi POMÉS. «El sindicalisme rabassaire a Martorell (1907-1923). La Federació de Rabassers de Catalunya». *Materials del Baix Llobregat*, núm. 2 (1996), p. 19-28; Jordi PLANAS i Francesc VALLS. *Cacics i rabassaires...*, *op. cit.*
- [15] Ramon ARNABAT. *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos: De la fil·loxera a la Guerra Civil, 1890-1940*. Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos, Santa Margarida i els Monjos 1993; Juan CARMONA i James SIMPSON. «A l'entorn de la qüestió agrària catalana: el contracte de rabassa morta i els canvis en la vitivinicul-

- tura (1890-1929)». *Recerques*, núm. 38 (1999), p. 105-124. <<https://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137766>>; Jordi PLANAS i Francesc VALLS. «Desigualdad, asociacionismo y conflictividad...», *op. cit.*
- [16] Jordi POMÉS. *Les Mataró's Potatoes i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939): La Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral*. Caixa Laietana, Mataró 1991.
- [17] Antonio BAR. *La CNT en los años rojos*. Akal, Madrid 1981; Susanna TAVERA i Eulàlia VEGA. «L'afiliació sindical de la CNT de Catalunya: entre l'eufòria revolucionària i l'ensulsiada confederal, 1919-1936». A: *Colloqui Internacional Revolució i Socialisme*. UAB, Bellaterra 1990, p. 265-279; Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans...*, *op. cit.*, p. 85-108; Jordi POMÉS. *Les Mataró's Potatoes...*, *op. cit.*, p. 123-158.
- [18] Ramon ARNABAT. «Sociabilidad, sindicalismo y movilización campesina en la Catalunya rural (1870-1920)». A: Santiago CASTILLO (ed.). *Mundo del trabajo y asociacionismo en España: Collegia, gremios, mutuas, sindicatos*. La Catarata, Madrid 2013; Lorenzo MUÑOZ. *La Acción Social Agraria en España: Memoria estadística de las Entidades Agrícolas y Pecuarias en 1º de Enero de 1927*. Ministerio de Fomento, Madrid 1927.
- [19] Antoni SAUMELL. «El cooperativisme vitivinícola al Penedès durant el segle XX». A: Josep COLOMÉ (coord.). *De l'aiguardent al cava...*, *op. cit.*, p. 279-285.
- [20] Josefina CUESTA. *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*. Narcea, Madrid 1978; Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans...*, *op. cit.*, p. 109-129; Jordi POMÉS. *La Unió de Rabassaires*, *op. cit.*, p. 159-236.
- [21] *La Terra*, 15 de gener de 1923.
- [22] Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya...*, *op. cit.*, p. 85-136; Jordi POMÉS. *La Unió de Rabassaires*, *op. cit.*, p. 237-501.
- [23] Joan VENTOSA. *Importancia y estado de la cooperación en el mundo*. Mèxic 1947.
- [24] Samuel GARRIDO. *Treballar en comú: El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*. Alfons el Magnànim, València 1996; Antoni SAUMELL. *Viticultura i associacionisme...*, *op. cit.*; Josep COLOMÉ, Jordi PLANAS i Francesc VALLS (ed.). *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2015.
- [25] Ramon ARNABAT i Antoni GAVALDÀ. «El cooperativisme agrícola catalán: un espacio de sociabilidad y ciudadanía (1887-1939)». A: *XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*. AHC, Albacete 2016, p. 831-843.
- [26] Samuel GARRIDO. «Alentar y obstruir. Las vacilaciones de la política estatal sobre cooperativismo en los inicios del siglo XX». *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 7 (1994), p. 131-154.
- [27] Jon RAVENTÓS. *El movimiento cooperativo en España*. Ariel, Barcelona 1960; Joan VENTOSA. *El moviment cooperatiu a Catalunya*. Moll, Palma 1961; Antoni GAVALDÀ. *Josep M. Rendé i Ventosa*. Fundació Roca i Galès, Barcelona 2005.
- [28] *Memoria estadística social agraria de las entidades agrícolas y pecuarias en 1 de abril de 1918*. Ministerio de Fomento, Madrid 1928; *Censo Estadístico de Sindicatos Agrícolas y Comunidades de Labradores*. Viuda de M. Navarro, Madrid 1934.
- [29] Antoni GAVALDÀ. «La implantació i transformació del cooperativisme agrari al segle XX». A: Ignasi ALDOMÀ (ed). *Perspectives de l'associacionisme agrari*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2016, p. 29-46.
- [30] Antoni GAVALDÀ. «La implantació i transformació...», *op. cit.*, p. 29-46; Enrique GADEA. *Evolución de la legislación cooperativa en España*. CSCE-EKGGK, Vitòria-Gasteiz 1999; Raimon SOLER. *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, *op. cit.*
- [31] *Censo Estadístico de Sindicatos...*, *op. cit.*
- [32] Joan FUGUET i Andreu MAYAYO. *El primer celler cooperatiu...*, *op. cit.*; Antoni SAUMELL. *Viticultura i associacionisme...*, *op. cit.*
- [33] *Els contractes de conreu a Catalunya: Documents per al seu estudi*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1933.
- [34] Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya...*, *op. cit.*, p. 115-352; Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans...*, *op. cit.*, p. 131-180; Nònit PUIG. *Què és la Unió de Rabassaires?* Nagsa, Barcelona 1935.
- [35] Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans...*, *op. cit.*, p. 265-279.
- [36] Jordi PLANAS. «La tensa qüestió agrària». A: Borja de RIQUER (dir). *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1999, p. 152-169; Raimon SOLER. *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, *op. cit.*
- [37] Edward MALEFAKIS. *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*. Ariel, Barcelona 1972.
- [38] Raimon SOLER. «La Esquerra de los "rabassaires". La participación política del campesinado en el Penedès, 1931-1936». Inèdit.
- [39] Raimon SOLER. *Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 a Catalunya*. ICPS, Barcelona 2015. <<http://hdl.handle.net/2072/258176>>; Raimon SOLER. «Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya». *Segle XX*, núm. 8 (2015), p. 47-75; Mercè VILANOVA. *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República: orientació del vot, participació i abstenció*. La Magrana, Barcelona 1996.
- [40] Ramon ARNABAT. «Canvi i continuïtat en el poder local a l'Alt Penedès. L'exemple de Santa Margarida i els Monjos, 1890-1940». A: *Actes II Congrès Internacional d'Història Local de Catalunya: Formes i relacions del poder local a l'època contemporània*. L'Avenç, Barcelona 1995, p. 191-198; Jordi PLANAS i Francesc VALLS. *Cacics i rabassaires...*, *op. cit.*; Pere BOSCH. *La lluita per la terra: Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona (1931-1936)*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2015; Josep Maria RAMON. *El sindicalisme agrari...*, *op. cit.*
- [41] Amadeu ARAGAI. *El problema agrari català*. Impremta Porcar, Barcelona 1933; Ricard VINYES. *La Catalunya Internacional: El frontpopulisme en l'exemple català*. Cu-

- rial, Barcelona 1983; Manel LÓPEZ. *Els Fets del 6 d'Octubre de 1934*. Base, Barcelona 2013; Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (ed.). *Sociabilitats a la Catalunya contemporània: Temps i espais en conflicte*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2015.
- [42] Maurice AGULHON. *Política, imàgenes, sociabilitats de 1789 a 1989*. Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa 2016.
- [43] Joaquim CAMPS i ARBOIX. *Història de la llei de contractes de conreu*. Rafael Dalmau, Barcelona 1971.
- [44] Amadeu ARAGAI. *El problema agrari...*, op. cit.; Arnau GONZÁLEZ, Manel LÓPEZ i Enric UCÉLAY (ed.). *6 d'Octubre: La desfeta de la revolució catalanista de 1934*. Base, Barcelona 2014; Manel LÓPEZ. *Els Fets del 6 d'Octubre...*, op. cit.; Ricard VINYES. *La Catalunya Internacional...*, op. cit.
- [45] Sebastià CAMPOS. *El 6 d'Octubre a les comarques*. Impremta Popular, Tortosa 1935; Vicenç VERNADES. *Estampes de l'Uruguai*. Catalònia, Barcelona 1935; Ricard VINYES. *La Catalunya Internacional...*, op. cit.; Josep MATA. *Pau Baqués, republicà i rabassaire*. Ajuntament de Subirats, Subirats 2010; Ramon ARNABAT. «Mobilització i revolta social al Penedès durant els Fets d'Octubre de 1934». A: Arnau GONZÁLEZ, Manel LÓPEZ i Enric UCÉLAY (ed.) *6 d'Octubre...*, op. cit., p. 251-279.
- [46] Josep Antoni POZO. *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*. Espuela de Plata, Sevilla 2012.
- [47] David BALLESTER. *Els anys de la guerra: La UGT de Catalunya (1936-1939)*. Columna, Barcelona 1998; Mercè RENOM et al. *Collectivitzacions al Baix Llobregat*. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1989; Marciano CÁRDABA. *Campesinos y revolución en Cataluña: Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*. Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid 2002; Ignasi CENDRA. *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939): Revolució i contrarevolució en una economia collectivitzada*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006; Antoni GAVALDÀ. «La implantació i transformació...», op. cit., p. 29-46; Antoni GAVALDÀ. *Fam de pa i de terra: La collectivització agrària a Catalunya*. Publicacions URV, Tarragona 2015; Antoni GAVALDÀ. *La collectivització agrària a l'Alt Camp (1936-1939)*. Publicacions URV, Tarragona 2016.
- [48] Felipe ALÁIZ. *Por una economía solidaria entre el campo y la ciudad*. Oficinas de Propaganda CNT-FAI, Barcelona 1937; Juan LÓPEZ. *El sindicato y la colectividad*. Confederación Nacional del Trabajo, València 1938; Gastón LEVAL. *Colectividades libertarias en España*. Aguilera, Madrid 1977.
- [49] Gilles PÉCOUT. «Cómo se escribe la historia de la politización rural. Reflexiones a partir del estudio del campo francés en el siglo XIX». *Historia Social*, núm. 29 (1997), p. 89-110; Jaume BARRULL, Joan BUSQUETA i Josep VICEDO (ed.). *Solidaritats pageses...*, op. cit.; Maurice AGULHON et al. *La politisation des campagnes en Europe au XIXe siècle: France, Italie et Portugal*. Mélanges de l'École Française de Rome, Roma 2000; Josep COLOMÉ et al. «The Rabassaire Struggle: Long-team analysis of a Social Movement». *International Review of Social History*, núm. 63-1 (2018), p. 1-27. DOI: 10.1017/S0020859017000633.
- [50] Ramon ARNABAT. «Sociabilidad, sindicalisme...», op. cit.; Ramon ARNABAT. «Sociabilitat i mobilització pagesa i obrera al Penedès el primer terç del segle XX». A: Enric VICEDO (ed.). *Pagesia, indústria i món rural*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 2016, p. 393-426.
- [51] Anthony OBERSCHALL. *Social conflict and social movements*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, Nova Jersey, 1973; Anthony OBERSCHALL. *Social movements: ideologies, interests, and identities*. N. J., Transaction, Nova Brunsvic 1993; Charles TILLY. *The Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*. The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts 1986; Charles TILLY. *Los movimientos sociales, 1768-2008: Desde sus orígenes a Facebook*. Crítica, Barcelona 2009; William GAMSON. *The Strategy of social protest, 1990*. Wadsworth Pub, Belmont 1990; Doug McADAM, John MCCARTHY i Mayer ZALD (ed.). *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*. Istmo, Madrid 1999.
- [52] Ted GURR. *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*. The Free Press, Nova York 1980.
- [53] Alberto MELUCCI (ed.). *Movimenti de rivolta: Teorie e forme dell'azione collettiva*. Etas Libri, Milà 1976; Alberto MELUCCI. «The Symbolic Challenge of Contemporary Movements». *Social Research*, núm. 52-4 (1985), p. 789-816; Ronald HUBSCHER. «Réflexions sur l'identité paysanne au XIXe siècle: identité réelle ou supposée?». *Ruralia*, núm. 1 (1997), p. 65-80; Jordi PLANAS. «Identidades, corporativismo y autonomía del campesinado en la acción colectiva agraria». *Historia Agraria*, núm. 50 (2010), p. 65-90.
- [54] Sidney TARROW. *El poder en movimiento: Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Alianza Universidad, Madrid 1997; Joseph GUSFIELD, Enrique LARAÑA i Hank JOHNSTON. «Identidades, ideologías y vida cotidiana en los nuevos movimientos sociales». A: Joseph GUSFIELD, Enrique LARAÑA i Hank JOHNSTON (ed.). *Los nuevos movimientos sociales: De la ideología a la identidad*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid 1984, p. 3-42.

NOTA BIOGRÀFICA

Montserrat Duch Plana i Ramon Arnabat Mata són doctors en història i professors d'història contemporània de la Universitat Rovira i Virgili. Antoni Gavaldà és doctor en filosofia i lletres i també professor de didàctica de les ciències socials de la Universitat Rovira i Virgili. Els tres són membres del grup de recerca consolidat "Ideologies i societat a la Catalunya contemporània" –ISOCAC- dirigit per la Dra. Duch, en línies investigatives sobre sociabilitat i associacionisme, entre d'altres. La darrera obra, coral, ha estat *La Catalunya associada, 1868-1938* (2020).